

**АРХЕОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЇВ
ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1945–1946 РР.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ
М.Я. РУДИНСЬКОГО)**

У статті на підставі матеріалів особового фонду М.Я. Рудинського розглядається стан археологічних колекцій музеїв Чернігівщини у 1945–1946 рр. Висвітлюється ступінь збереженості музейних фондів, склад і питання походження експонатів.

Ключові слова: археологічні колекції, музей, М.Я. Рудинський, Чернігівщина.

Історія становлення і розвитку музейної археології, дослідження долі археологічних музейних колекцій не втрачає своєї актуальності. Драматичні події ХХ ст. призвели до значних втрат культурних цінностей України, знищення фондів музеїв, бібліотек, архівів. Збирання й систематизація інформації щодо стану археологічних музейних колекцій у 1945–1946 рр. має важливе практичне значення, відображаючи археологічні дослідження довоєнного періоду, рівень збереженості експонатів після подій Другої світової війни, сприяє проведенню паспортизації старих музейних колекцій.

У вітчизняній історіографічній традиції дослідники неодноразово зверталися до історії музейної справи в Україні у перші післявоєнні роки. Зокрема, питання стану музейних фондів Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського у 1940-х рр. висвітлено у роботах Г.П. Арендар, С.М. Лихачової [1], І.С. Синельник [12]. Інформація про діяльність музеїв Чернігівщини, їх відбудову й подальший розвиток у повоєнні роки міститься у роботах М.М. Ігнатенко [3; 4] і С.М. Калібовця [5; 6; 7]. Проте, висвітлюючи загальний стан музейних установ і їхніх колекцій, дослідники лише побіжно торкалися питання збереженості археологічних матеріалів.

Метою цієї роботи є висвітлення стану археологічних колекцій музеїв Чернігівщини у 1945–1946 рр. за матеріалами особового архіву Михайла Яковича Рудинського, який зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України.

Михайло Якович Рудинський (1887–1958) – непересічна особистість, чий вплив на розвиток української археологічної науки і музейництва ХХ ст. був безсумнівним. Він народився 2 жовтня 1887 р. у місті Охтирка Харківської губернії (суч. Сумська область) у родині земського лікаря. Освіту спочатку отримав у Охтирській гімназії, а потім – у Харківському університеті на історико-філологічному факультеті. Ще у роки навчання М.Я. Рудинський виявив великий інтерес до археології, обстежуючи околиці Охтирки. Після отримання диплому Михайло Якович присвятив себе діяльності у початкових школах

Міністерства Торгівлі та промисловості у Києві і Петербурзі. У 1917 р. він повернувся до Полтави, де обійняв посаду завідувача Педагогічного Бюро Полтавського Губземства, разом із однокласниками заснував низку наукових і педагогічних організацій, зокрема Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. У 1920 р. за його ініціативи і при активній участі була створена Полтавська галерея мистецтв, яка фактично стала основою Центрального Пролетарського музею. Михайло Якович спочатку очолив археологічний відділ останнього, а у 1922 р. став його директором. У 1924 р. Михайла Яковича звинуватили у антирадянській діяльності і зняли з посади директора Центрального Пролетарського музею.

Восени 1924 р. М.Я. Рудинський переїхав до Києва і розпочав роботу у Лаврському музейному містечку, а також увійшов до складу Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) при Всеукраїнській академії наук (ВУАН). 23 грудня 1924 р. він був обраний вченим секретарем ВУАК. 1920-ті – початок 1930-х рр. були для М.Я. Рудинського як археолога дуже плідними. У цей час він активно залучається не лише до організації наукової роботи ВУАК і Кабінету антропології ім. Хв. Вовка (очолював палеоетнологічний відділ установи), але й проводить широкі польові дослідження, залучаючи до складу експедицій співробітників місцевих музейних інституцій. Археологічні дослідження М.Я. Рудинського на території України були перервані у 1934 р., коли несправедливо звинувачений вчений був змушений виїхати до Вологодського краю. Лише в 1944 р. на запрошення директора Інституту археології АН УРСР Л.М. Славіна Микола Якович повернувся в Україну, де обійняв посаду вченого секретаря Інституту археології. У 1956–1958 рр. М.Я. Рудинський очолював відділ первісної археології Інституту. Весь час роботи в Інституті археології він проводив масштабні археологічні дослідження [2; 10].

На думку М.Я. Рудинського, протягом 1920-х рр. науково-дослідна робота музеїв складалася з «охорони пам'яток природи і культури; систематизування, вивчення й експонування зібраних матеріалів; популяризації музейної справи в спеціальних лекціях і в організованих при установі гуртках молоді й дорослих; проведенні екскурсій/розвідок з метою «красивчення» [11, 27]. М.Я. Рудинський безпосередньо брав участь у формуванні археологічних колекцій музеїв радянської України (у тому числі й Чернігівщини) у міжвоєнний період і чудово усвідомлював необхідність обстеження післявоєнного стану музейних установ і фондів. Саме йому належить ініціатива звернення до обласних і районних відділів народної освіти та безпосередньо до музеїв із пропозицією подати інформацію про стан археологічних збірок музеїв, відновлення й обсяг запланованої роботи установ [8, 126, 203].

Протягом лютого – травня 1945 р. відповідні листи були надіслані до більше ніж 30 краєзнавчих осередків, серед яких Глухівський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Чернігівський, Остерський, Конотопський, Сосницький музеї [8, 128].

Кількість музейних установ Чернігівщини у міжвоєнний період коливалася в межах десятка. Безпосередню участь у археологічному вивченні краю протягом 1919-1941 рр. брали 7 музеїв – Чернігівський, Остерський, Сосницький, Глухівський, Новгород-Сіверський, Путивльський, Конотопський. «Всебічне дослідження краю» проводив також Воронізький музей, проте підтвердити саме археологічний напрямок його діяльності наразі немає можливості за браком архівних документів [9]. Серед матеріалів, які збереглися у особовому фонді М.Я. Рудинського, є документи, що свідчать про післявоєнний стан археологічних колекцій Глухівського, Ніжинського, Новгород-Сіверського, Остерського, Конотопського і Сосницького музеїв. На жаль, відповіді Чернігівського і Путивльського музеїв на звернення Інституту археології АН УРСР відсутні.

Штат Глухівського районного краєзнавчого музею у 1945 р. складався з 3-х осіб – директора і двох співробітників. Директор музею Н.П. Уварова, відповідаючи на лист М.Я. Рудинського, зазначала: «В археологическом отделе преобладают материалы М.Я. Морачевского, имеется дневникового экспедиции, в котором собраны легенды по городищам и разработано часть собранных раскопок. Большая же часть фрагментов посуды, кремней лежат в не разобранном и не проработанном состоянии. Для их разработки требуется специалист, а такого в Глухове не имеется. При музее также хранится статья Морачевского «Керамика Марьяновской станции» и Ваша статья «Марьяновская станция» [8, 40]. У листі від 8 червня 1945 р. Н.П. Уварова конкретизує, що археологічний відділ музею невеликий, у своєму складі має експонати, отримані внаслідок археологічних досліджень за участю Я.М. Морачевського 1928-1931 рр. У відділі зберігалися: «1. Фрагменты керамики и кремневых изделий эпохи неолит, энеолит, бронзовой. Места находок – районы: Глуховский, Шостенский, Хильчанский, Понорницкий, по течению рек Есмани, Шостки. Экспедиция 1931 г.; 2. Фрагменты керамики и кремневых изделий Марьяновской культуры (своеобразная керамика). Места находок: Путивльский район с. Марьяновка над Сеймом. Экспедиция 1929 г. [...]; 3. Фрагменты керамики и кремневых изделий, найденные по Сейму, около с. Нечаева (Попов Вир). Экспедиция 1929 г. Есть кости мамонта, найденные в с. Заруцком при разработке мелового карьера в 1933 г., в с. Кучеровке в 1929 р. Глуховский район. Кости носорога, найденные на пойме р. Клевень в 1929 г. Рога и лобная кость

тура, найденные по р. Ивот в 1929 г.» [8, 42]. У листі наголошується, що для музею важливим завданням є вивчення мар'янівської культури, пам'ятки якої поширені у регіоні, визначення ареалу культури, її місця у «послідовній зміні передісторичних явищ на Глухівщині», дослідження взаємодії археологічних культур. Проте вирішити подібні завдання музей з огляду на відсутність у штаті фахівця-археолога був не в змозі й звертався до Інституту археології та М.Я. Рудинського особисто за допомогою «у вигляді консультацій або іншими способами» [8, 42-42 зв.].

Відповідаючи на звернення Інституту археології АН УРСР, директор Конотопського історико-краєзнавчого музею 28 травня 1946 р. надіслав опис археологічних розвідок на Конотопщині за 1929-1931 рр., відновлених відповідно до матеріалів, які збереглися у фондах установи. У листі зазначалося: «В основном археологический материал представляет россыпь керамики, кремня и костей» [8, 7]. Згідно із описом колекція музею станом на 1945-1946 рр. містила головним чином матеріали, здобуті внаслідок археологічних досліджень Сеймської археологічної експедиції з вивчення передісторичної доби Чернігівщини, організатором якої виступив Кабінет антропології ім. Хв. Вовка в особі М.Я. Рудинського [13], самостійних розвідок В.Я. Захарченка, який у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. був кореспондентом Конотопського музею, а також розкопок О.В. Маліношевського у 1930 р. в урочищі «Хим» (с. Заболотове). У фондах музею були представлені артефакти з околиць сс. Шаповалівка, Духанівка, Жолдаки, Хижки, ст. Мельня Конотопського; с. Лушники Шосткинського; сс. Камінь, Червоний Ранок, Заболотове, Погоріловка Кролевецького районів Сумської області; м. Борзна; с. Кербутівка Борзнянського; с. Клепали Батуриного; сс. Бужанка, Вишеньки, Черешеньки, Негаївка, Городище, Сохачі, Оболоння, Райгородок Коропського; сс. Синютин (Пекарівська сільська рада), Велике Устя Сосницького районів Чернігівської області [8, 72-74 зв.].

Остерський краєзнавчий музей відновив свою роботу у листопаді 1943 р. Протягом 1944 р. музей відвідало 3008 чол. Установа мала 422 назви експонатів, з яких археологічні склали 131 (понад 200 номерів), церковної археології – 88, відділу природи – 119, історії краю – 84. Протягом періоду окупації було знищено й пограбовано 384 музейні предмети (68 назв), 810 книг. На 1945 р. був затверджений штат музею – директор, науковий співробітник, сторож, прибиральниця. Посади наукового співробітника і сторожа залишалися вакантними [8, 30-30 зв.].

7 березня 1946 р. музей надіслав до Інституту археології витяг у вигляді таблиці з інвентарного опису археологічних експонатів музею з 24 музейних предметів [8, 2-3] (табл. 1).

Таблиця 1. Витяг з опису колекцій Остерського краєзнавчого музею [8, 2-3]

№ п/п	інв. №	Опис колекції (выборочная) по Остерському краєведческому музею	Место находки, район, населенный пункт, урочище	Кем и когда найдено
1	3	Зернотерка с каменным шаром из серого гранита	урочище «Взвіз», с. Євминка	раскопки Розанова 1925 г.
2	8	Часть статуэтки (без головы) длина 4 см с рисунком	урочище «Взвіз», с. Євминка	раскопки Богаевского, 1925 г.
3	10	Топор из серого гранита с отверстием для топорища, верхняя часть обуха отломлена, длиной 18 см	урочище «Взвіз», с. Євминка	раскопки Богаевского, 1925 г.
4	12	Молоток резец из черного гранита без отверстия	урочище «Взвіз», с. Євминка	раскопки Богаевского, 1925 г.
5	13	Железный ножик, длина 5 см	урочище «Городище», село Выползов	раскопки Розанова 1925 г.
6	14	Наконечник стрелы железный, имеет вид ромба длиной 2 см	урочище «Городище», село Выползов	раскопки Розанова 1925 г.
7	21	Сигнальная труба глиняная, ротовой конец разбит на 3 части. Длина 6 см	Вал Старогородки	Разведки Бузуна, 1936 г.
8	24	Горшок глиняный разбит на 5 частей грубой примитивной работы	г. Остер, Соколинщина	Разведки Бузуна, 1937 г.
9	64	Амулет костяной дл. 3 см, ширина 1 см, черного цвета	урочище «Взвіз», с. Євминка	Разведки Розанова, 1924 г.
10	69	Иголки костяные с отломанными ушками, длина 4 см	урочище «Взвіз», с. Євминка	Разведки Розанова, 1924 г.
11	95	Молоток ударник ручной каменный без отверстия черного цвета, длина 20 см	в селе Рожны	разведки Довготько, 1922 г.
12	97	Долото молоток с отверстием из черного камня, длина 12 см	урочище «Бугаевка», село Сувид	1924 г., разведки Розанова
13	104	Молоток-секира из серого гранита с отверстием для ручки длиной 8 см	село Крехаев	найдено А. Д. Масола 1925 г.
14	106	Топор из рога лося с просверленным отверстием длина 15 см	найдено при торфоразработках по реке Остер против х. Пальчики	1937 г., О.В. Бузун
15	120	Изделия из костей: иголки, наконечники пик, куски оленьего рога со следами обработки	урочище «Городище», село Выползов	разведки А.Г. Розанова, 1920 г.
16	121	Бронзовые украшения: кольца, сережки, медальоны	урочище «Городище», село Выползов	разведки А.Г. Розанова, 1920 г.
17	122	Железные изделия: ножи (10 см), наконечники стрел X–XI ст. (3 см), кресало (дл. 4 см), рыболовецкие крючки (8 см, 5 см, 3 см, 1 см)	урочище «Городище», село Выползов	разведки А.Г. Розанова, 1920 г.
18	124	Урна погребальная славянского обряда из белой глины вверху в диаметре 10 см, внизу уже, без рисунка	урочище «Бугаевка», с. Сувид	разведки Розанова, 1925 г.
19	132	Секира славянская, железная обух надломанный длина 15 см	урочище «Городище», село Выползов	разведки Розанова, 1925 г.
20	135	Секира мотыга с узким длинным обухом железная дл. 10 см	найдена около села Старый Глыбов	разведки Розанова, 1925 г.
21		Секира славянская из железа XV в. дл. 11 см	найдена около с. Окунинова на глубине 3 м	разведки Розанова, 1925 г.
22	138	Подкова [...] железо из болотной руды, длина 8 см	урочище «Городище», село Выползов	разведки Розанова, 1925 г.
23	140	Рубильник железный дл. 10 см, с шипами по 2 на каждом боку, длина шипа 3 см, служит для перерубания металлических предметов	урочище «Городище», село Выползов	разведки Розанова, 1925 г.
24	141	Пороховница из кости Оленя с рисунком длиной 12 см вверху 8 см, к низу 4 см	Найдено в усадьбе Банлунка ? Остер	найдена Балуновым, 1938 г.

Відповідаючи на лист Інституту археології від 29 квітня 1945 р., Сосницький районний краєзнавчий музей надіслав 29 травня того ж року подання під заголовком «Сосницький районний краєзнавчий музей». У зверненні до Інституту зазначалось, що робота співробітників музею (директора Катерини Андріївни Кузьменко і наукового робітника Юрія Степановича Виноградського) у той час полягала у підготовці до створення кущової (4-х районів) виставки речей образотворчого мистецтва і відділу в музеї «Вітчизняна війна СРСР», для чого збирались відповідні матеріали. Через поточну роботу музею не мав впевненості у тому, що він провадитиме польові археологічні дослідження влітку 1945 р. [8, 28-28 зв.]. Разом з тим, вже у листі від 3 червня

1945 р. повідомлялося, що К.А. Кузьменко (геолог за освітою) мала намір взяти участь у Подесенській експедиції проф. М.В. Воєводського. Музей також передбачав виділити на експедицію 2 000 карбованців [8, 32].

У поданні «Сосницький районний краєзнавчий музей» зазначалося, що під час німецької окупації установа та її колекції цілком збереглися. Музей розташовувався у 5 кімнатах (190 м²). Археологічні фонди музею склалися з матеріалів з понад «50 стоянок «неолітичних» епохи матриархату в розвиненій і пізнішій стадіях та 9 городищ із пам'ятками культури, починаючи від VI-VII ст. н. е. доби ранкової стадії розпаду роду батьківського в місцевих слов'ян (Шабалинівське городище біля с. Шабалинова Коропського р.) до XV-XVI ст. н. е.

доби «Литовської зверхності» (Хавдіївське городище край с. Хавдіївки Карюківського р.)» [8, 22]. Загальна кількість експонатів музею на 1 січня 1945 р. становила 5 338 номерів. В експозиції, побудованій «за системою зміни соціально-економічних формацій», провідне місце посідали археологічні колекції і частково палеонтологічні знахідки (кістки мамонта, носорога, зубра, оленя тощо). У вітринах, крім невеличкої збірки кременних знарядь з Чулатівської палеолітичної стоянки (Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.), були представлені такі артефакти епохи неоліту/єнеоліту: «кам'яні молотки 16 штук (із котрих є 1 орнаментований різь, 2 прив'язані, решта з просвердленими дірами) та 12 фрагментів молотків, 4 кременні сокири, 2 кременні тесла, 4 списи кременні, 1 кинджал з пісковіку, збірка наконечників до стріл різної форми (переважно з кременю, з ніжкою до насаджування на прут і без ніжки), ножики, скребки, пилки, кидальні камінці, шила, рибальські важки з глини, невеличка шліфувальна плита з пісковіку (з В'юниського Торфовища), зразки кераміки (фрагменти) з епохи передкласового суспільства періоду матриархату та з доби переходу до періоду патріархального» [8, 24 зв.- 25]. Як у експозиції, так і у фондах переважали фрагменти ямково-гребінцевої кераміки. Серед рідкісних для регіону знахідок у музейних колекціях зберігалися фрагменти кераміки з конічними денцями з х. Чащів з околиць м. Сосниця, кельти доби бронзи (два з околиць с. Маріянталь, один з околиць с. Савинок Карюківського р-ну Чернігівської обл.), два штучно деформовані сарматські черепи, бронзові наконечники стріл, шпильки, обручки з дроту, поясні прикраси, залізні спис і ніж, виявлені неподалік с. Маріянталь тощо [8, 25 зв.].

Ніжинський районний відділ народної освіти на запит Інституту археології надав лаконічну відповідь: «В Ніжинському районі музею немає і ніяка робота по цій лінії не провадиться» [8, 31]. Невтішним було повідомлення від 25 лютого 1946 р., надіслане директором Новгород-Сіверського музею: «Все археологические коллекции Новгород-Северского уничтожены во время оккупации немецкими захватчиками. Есть один бивень мамонта (неполный), один зубец, один рог тура и если эти предметы представляют для Вас какой-либо интерес, сообщите и мы дадим соответствующее описание их» [8, 16-16 зв.].

Викладений матеріал дає можливість доповнити картину загального стану музейної мережі Чернігівщини у перші післявоєнні роки і музейних археологічних колекцій регіону зокрема. Листування з музейними установами, яке збереглося у особовому фонді М.Я. Рудинського, є підставою констатувати, що археологічні фонди Сосницького, Глухівського, Конотопського і Остерського музеїв збереглися повністю або частково, відображаючи рівень розвитку вітчизняної археології міжвоєнного

періоду. Водночас, археологічні матеріали Новгород-Сіверського музею були цілком знищені. Наведений фактичний матеріал, висвітлюючи аспекти історії розвитку музейної справи і археології України першої половини ХХ ст., може бути використаний для подальших досліджень долі музейних фондів, паспортизації старих музейних колекцій, залученню до наукового обігу широкого кола археологічних артефактів, які надійшли до музейних установ у міжвоєнний період і збереглися до сьогодні.

Посилання

1. Арендар Г. Чернігівський історичний музей у 20-90-ті роки / Ганна Арендар, Світлана Лихачова // Родовід. – 1996. – № 2. – С. 45-59.
2. Граб В.І. Доля М.Я. Рудинського / В.І. Граб, О.Б. Супруненко // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 91-100.
3. Ігнатенко М.М. Охорона та вивчення історико-культурної спадщини Чернігівщини у повоєнні роки // Україна і Росія в панорамі століть. – Чернігів, 1998. – С. 332-335.
4. Ігнатенко М.М. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.М. Ігнатенко. – Х., 2004. – 20 с.
5. Калібовець С.М. Відбудова та діяльність культурно-освітніх закладів Лівобережної України (1943-1950 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С.М. Калібовець – К., 2010. – 17 с.
6. Калібовець С.М. Відродження музейних установ та діяльність на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни і в роки четвертої п'ятирічки // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 136-142.
7. Калібовець С.М. Стан музейної справи в Україні 1943-1950 рр. // Проблеми історії та історіографії України. – К., 2008. – С. 45-50.
8. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 30 (М.Я. Рудинського), спр. 68, 218 арк.
9. Пудовкіна А.С. Музейна археологія Чернігівщини у 1920-х – першій половині 1930-х рр. / А.С. Пудовкіна // Ніжинська старовина. – 2010. – № 10(13). – С. 126-135.
10. Пудовкіна А.С. Науково-організаційна та практична діяльність Михайла Яковича Рудинського під час роботи у Києві (1924-1934 рр.) / А.С. Пудовкіна // Переяславка: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». – Вип. 5(7). – 2011. – С. 216-219.
11. Рудинський М.Я. Центр і периферія в справі музейній / Публ. і ком. Мокляка В.О., Нестаулі О.О. / М.Я. Рудинський // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002/2003. – № 2/1. – С. 27-29.
12. Синельник І.С. Некоторые аспекты формирования фондов Черниговского исторического музея им. В. Тарновского / Ирина Сергеевна Синельник // В мире науки и искусства: Вопросы филологии, искусствознания и культурологии: Материалы международной заочной научно-практической конференции. – Ч. I. – Новосибирск, 2012. – С. 17-23.
13. Яненко А.С. Діяльність Музею (кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка та археологічні дослідження на Чернігівщині / А.С. Яненко // Сіверщина в історії України. – Вип. 4. – Глухів, 2011. – С. 432-437.

Яненко А.С. Археологические коллекции музеев Черниговщины в 1945-1946 гг. (по материалам архива М.Я. Рудинского)

В статье на основании материалов личного фонда М.Я. Рудинского рассматривается состояние археологических коллекций музеев Черниговщины в 1945-1946 гг. Отражена

ступень сохранності музейних фондів, склад і інформація про походження експонатів.

Ключевые слова: археологические коллекции, музей, М.Я. Рудинский, Черниговщина.

Yanenko A.S. The archaeological collections of the museums in Chernihiv region in 1945–1946 (on the basis of Mykhailo Rudynskyi's archive)

In the article the condition of the archaeological collections of the museums in Chernihiv region in 1945–1946 is examined on the basis of Mykhailo Rudynskyi's archive. The extent of safe keeping of museum stock, structures and information about the exhibit origin are discussed.

Key words: archeological collections, museum, Mykhailo Rudynskyi, Chernihiv region.

13.03.2013 р.

УДК 94:069] (477.51) «199»

М.В. Семенова

МУЗЕЙ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ 90-Х РР. ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО РЕГІОНУ)

У статті на основі джерельних даних досліджується стан музеїв у нових умовах соціокультурної ситуації 90-х рр. ХХ ст. Звертається увага (на прикладі Чернігово-Сіверщини) на основні проблеми та напрямки діяльності музеїв хронологічно окресленого періоду.

Ключові слова: музеї, Чернігівщина, Сумщина, проблеми і напрямки розвитку музеїв.

Дев'яності роки ХХ ст. в історії України стали періодом суттєвих змін в її соціокультурному просторі. Соціокультурна ситуація характеризувалась процесом ідеологічного розкрячення, переорієнтацією на національні й загальнолюдські духовні цінності, інтеграцією у світовий культурний простір. Це в свою чергу мало б значно розширити діапазон творчих пошуків, дати можливість у більшому обсязі, на принципово нових якісних засадах задовольняти культурні запити різних категорій населення, більш ефективно використовувати культурний потенціал держави. Відбувались ліквідація централізованого управління сферою культури і зростання самостійності розвитку культури в регіонах, оновлення інфраструктури сфери культури і формування нових принципів управління нею.

Разом з тим погіршення показників соціально-економічного становища, невизначеність законодавчої бази, нечіткість концептуальних підходів – фактори, що негативно вплинули на розвиток культури. Перш за все негативні тенденції позначились відразу на інфраструктурі культурної галузі: її мережа почала скорочуватись. Так, приміром, на Сумщині на початок 90-х рр. нараховувалось 946 клубних закладів,

993 бібліотеки [1, 1]; до 2000 р. ці цифри скоротились відповідно до 798 та 681 [2, 1]. На Чернігівщині уже за рік з 1991 р. до 1992 р. мережа клубних закладів зменшилася на 20 одиниць і становила 1068 одиниць [3, арк. 1]. У 2000 р. закладів культури клубного типу залишилось 856 [4, арк. 1]. Загальна статистика кількісних параметрів діяльності бібліотек в Чернігівській області має наступні показники: кількість масових та універсальних бібліотек у 1990 р. – 1032, у 1995 р. – 988, у 2000 р. – 805 [5, 5].

Щодо мережі державних музеїв, тут можна відмітити позитивну тенденцію: якщо у Сумській області їх кількість майже не змінилась (відбулось скорочення на 1 одиницю): на 2000 р. функціонувало 10 проти 11, що діяли у 90-ті рр., то у Чернігівському регіоні показники зростали (у 1990 р. діяло 13 музеїв, у 1995 р. – 14, у 2000 р. – 23) [6, 5]. Чернігівщина загалом мала найкращий в Україні показник щодо кількості населення, що припадає на 1 музей: 50,8 тис. чол., тоді як загальноукраїнський показник становив 119,1 тис. чол. (дані на поч. 90-х рр. ХХ ст.) [7, арк. 47]. Крім розширення мережі державних музеїв, що мають різноманітний профільний склад, протягом 1990-х рр. відбувається кількісне зростання предметів основного фонду музеїв (у 1990 р. – 361,9 тис., у 1995 р. – 374,7 тис., у 2000 р. – 397,5 тис.) та кількості предметів, що експлуатувалась протягом року (у 1990 р. – 32,7 тис., у 1995 р. – 31,6 тис., у 2000 р. – 42,3 тис.). Разом з тим, як свідчать статистичні показники, кількість щорічних відвідувань музеїв скорочується: у 1995 р. вона складала 862,7 тис., у 2000 р. – 502,5 тис.; зменшується і кількість відвідувань за рік у розрахунку на 100 осіб населення: у 1995 р. – 64, у 2000 р. – 40 [8, 11].

Важливо констатувати, що Чернігово-Сіверський регіон має багату культурно-історичну спадщину. Мережу державних музеїв за профілем складали історичні, краєзнавчі, мистецькі, літературні та музеї інших профілів. На основі архівних джерел можемо прослідкувати основні напрямки діяльності музеїв Чернігівщини у 90-х рр. ХХ ст.

Музеї – культурно-освітні та науково-дослідні заклади. Тому важливим показником їх діяльності є видання наукових каталогів фондів колекцій та виставок, буклетів, наукових збірників. У цьому напрямку музеї Чернігівщини діяли досить успішно. Приміром, Прилуцький краєзнавчий музей заснував випуск газети «Скарбниця». Одним із важливих напрямків роботи музеїв стало видання наукових розвідок музейних працівників, серед них – «Сіверщина в долях істориків і історичних дослідженнях» (Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім»), каталог кирилических стародруків (Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського), путівник-довідник «Ніжинська поштова станція» (Ніжинський краєзнавчий музей) [9, арк. 19-20].

Наукові зібрання також є невід'ємною частиною науково-дослідної роботи музеїв. Так Новгород-